

Evidencialitás a hanti nyelvjárásokban*

1. **Bevezetés.** – Az evidencialitás mint szemantikai és grammatikai kategória különösen az utóbbi két évtizedben került a nyelvészeti kutatások homlokterébe (BYBEE 1985, CHAFE–NICHOLS 1986, WILLETT 1988, AIKHENVALD 2004). Az a nyelvi eszköz, mellyel a beszélő jelölni tudja, hogy milyen forrásból jutott az információhoz, korábban is kutatás tárgya volt, az 1980-as évektől azonban a kutatók igyekeznek az addigi, párhuzamosan folyó vizsgálatokat összehangolni, és minél több nyelvre kiterjeszteni. Nemzetközi konferenciákon vitatták meg az evidencialitás kérdését, melyeknek eredménye gyűjteményes kötetekben, tematikus folyóiratszámokban látott napvilágot (pl. JOHANSON–UTAS 2000, AIKHENVALD–DIXON 2003, *Journal of Pragmatics* 33/3, *Linguistica Uralica* 38/2).

Az evidencialitás pontos meghatározásáról és a szemantikai kategória helyéről megoszlik a kutatók véleménye. Van, aki az episztémikus modalitás részének tekinti (BYBEE 1985), vagy ahhoz közeli fogalomnak a propozicionális modalitás részeként (PALMER 2001). A kutatók egy része kétségbe vonja az evidencialitás mint önálló szemantikai kategória létét (BYBEE–PERKINS–PAGLIUCA 1994, GIVÓN 2001: 326–9, DE HAAN 2005). A tudományos vita magyar nyelvű összefoglalását KUGLER NÓRA munkáiban olvashatjuk (2004, 2012).

A világ nyelveiben az evidencialitást sokféle nyelvi jel kódolja: módjel, speciális igealak, partikula, módosítószó, határozószó vagy önálló szó szerkezet. Jelen tanulmányomban az indirekt evidencia igei paradigmában megjelenő kifejezését vizsgálom a hanti (és manysi) nyelvjárásokban. Ezt az igemódot a nyelvészeti szakirodalom korábban sokféle terminussal jelölte, de mára ez a terminológiai tarkaság is egységesedni látszik.

2. **Az evidencialitás kódolása a finnugor nyelvekben.** – A magyarral rokon nyelveket Skandináviától a szibériai Jenyiszej folyóig terjedő széles sávban beszélők Észak-Euráziában. Ezen a hatalmas területen három areát tudunk elkülöníteni, ahol előfordul a grammatizálódott, az igeragozásban megjelenő evidencialitás: a Baltikumban (észti, lív), a Volga–Káma vidékén (komi, udmurt, mari) és Északnyugat-Szibériában (északi hanti és manysi, nyenyec, enyec, szölkup). A világ nyelveinek tipológiai atlaszában az evidencialitással kapcsolatos fejezetekben a fent felsorolt tíz nyelv közül csak három van nevesítve, az észti, a komi és a nyenyec (DE HAAN 2005a, 2005b). Ennek az az oka, hogy néhány tanulmány erejéig ezek a nyelvek kerültek be az evidencialitásról szóló, utóbbi két évtizedben folyó diskurzusba (PERROT 1996, LEINONEN 2000,

* A tanulmány az OTKA 104249 számú kutatásának keretében jött létre. Hálásan köszönöm Kugler Nórának a tanulmány végső megformálásához nyújtott hathatós segítségét.

KEHAYOV 2002, METSLANG–PAJUSALU 2002). Pedig az ún. nem-szemtanúsági mód már jó ideje vizsgálat tárgya a finnugor nyelvekben (HAARMAN 1970), és idézett tanulmánya bevezetőjében LEINONEN is felsorolta mindazokat az uráli nyelveket, melyekben grammatizálódott jelölője van a közvetett bizonyíték forrásának (2000: 419–20).

A funkcionális-tipológiai nyelvészet érdeklődése a téma iránt megtermékenyítette a hagyományos nyelvleírást is. Erre reagáltak az észtországi nyelvészek az észti és a lív nyelvjárások jelenségeinek vizsgálatakor (ERELT 2002, KEHAYOV–METSLANG–PAJUSALU 2012). Újabbán a szamojéd nyelvek, azaz a nyenyec (BURKOVA 2002, JALAVA 2008), az enyec (KÜNNAP 2002) és a szőlkup (ILJINA 2002) vizsgálatakor is figyelembe veszik azokat a kutatásokat, melyekre tanulmányom elején utaltam.

A fent felsorolt nyelvekről összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az indirekt információszerzés módjára mindegyikben olyan igealak utal, mely participiumból vagy egyéb infinit igealakból fejlődött. Ha összetett igealak fejezi ki ezt a jelentést, az is tartalmaz igenevet (BERECZKI 1983: 219).

Az igenév > finit ige fejlődés ismert grammatizálódási folyamat, elég utalnunk a magyar *-t-* múltidő-jel kialakulására. Igenévi eredetű evidenciális továbbá nemcsak a finnugor nyelvekben, hanem a török, a tunguz és a balti nyelvekben is előfordul. Adva van tehát egy elméleti lehetőség az evidencialitás grammatikai kifejezésére. A grammatikalizáció végbemehetett belső fejlődésként, de nyilvánvalóan segítette a külső környezet is, szerepet játszott a szomszédos nyelvek hatása. A Baltikumban a balti-finn és a balti (lett, litván) nyelvek hatottak egymásra, a Volga–Káma vidékén feltehetőleg a török nyelvek hatottak a finnugor nyelvekre. Az északnyugat-szibériai areában szóba jöhet a tunguz vagy a paleoszibériai (ket, jukagír) hatás kérdése. Emellett az obi-ugor esetében a komi, az obi-ugor és a szőlkup esetében pedig a szibériai tatár hatásával is számolni kell.

3. Az evidencialitás az obi-ugor nyelvekben. – Az evidenciális modalitás grammatizálódott formájával a hanti és a manysi nyelv északi nyelvjárásaiban találkozhatunk. Ez a grammatikai kategória az 1980-as évekig nem szerepelt a nyelvleírásokban – más néven sem, de ennek okáról lejjebb, a 4. pontban szólok részletesebben. A jelenségre elsőként az ún. novoszibirszki iskola kutatói figyeltek fel. A Szovjet (később Orosz) Tudományos Akadémia novoszibirszki fiáléja elsősorban szibériai nyelvek kutatásával foglalkozik, ehhez kapcsolódott az obi-ugor nyelvek kutatása is. A török nyelveket is jól ismerő kutatóknak tűnt föl először, hogy az északi hantiban is van mód az ún. nem-szemtanúsági cselekvés (неочевидное действие) kifejezésére. Ennek megfelelően az 1980-as évek végén az északi hanti nyelvtanokban már a következőképpen osztályozták az igemódokat: reális és irreális igemódok, az előbbibe a jelentő és nem-szemtanúsági mód tartozik, az utóbbiba felszólító és a feltételes mód (NEMYSOVA 1988: 102–18, ČEREMISINA–KOVGAN 1989: 7–18.). Megjegyzendő, hogy a reális kategórián belül az indikatívusz és az evidenciális nem alkotnak rendszert, nem egymás ellentétei, azaz a hanti jelentő módnak nincs szemtanúsági modális tartalma. Az osztályozás csupán egy táblázat celláinak ökonomikus kitöltését jelenti. SKRIBNIK és JANDA (2012) hasonló rendszert állított fel a manysi nyelvre vonatkozóan, megtoldva azzal, hogy a reális kategóriára a több tempus megléte, az irreálisra pedig a tempusok hiánya jellemző.

A hanti modalitás kutatásával A. KAKSIN foglalkozott húsz évig, eredményeit vaskos monográfiában foglalta össze, melyben az evidencialitás kérdése is tág teret kapott

(2008: 112–290). A nemzetközi kutatás látókörébe I. NIKOLAEVA hozta be a témát. Az obdorszki nyelvjárást bemutató első összefoglalásában még latentívnak nevezte az indirekt információforrásra utaló igemódot (1995: 126–32), néhány évvel később azonban már ő is áttért az *evidenciális* terminus használatára. A témát tárgyaló alapos tanulmányában az északi hanti igeragozást a következő sémával ábrázolta (1999a: 132):

	Jelentő mód	Evidenciális
Aktív		
Jelen	-l- + Px	-t- + Px
Múlt	-s- + Px	-m- + Px
Passzív		
Jelen	-l- +-a(j)+ Px	-ti
Múlt	-s- +-a(j)+ Px	-(ə)m

A jelentő mód *-l-* és *-s-* időjelei eredeti tempusjelölők, a *-t-* és *-m-* elemek azonban folyamatos és befejezett melléknévi igenévképzők voltak. Ennek megfelelően a személyragok is különböznek. NIKOLAEVA tanulmányában a Px rövidítés egyszerűen személyragot jelent, de ezek a személyragok különböznek a két ragozási sorban. A jelentő módban igei személyragok járulnak az igetőhöz (Vx), az evidenciálisban pedig a participiumok agensjelölői (PPx), melyek alakilag a birtokos személyragokhoz állnak közelebb.

Az evidenciális igealakok szemantikájáról szólva NIKOLAEVA négy csoportot különít el (1999a, 1999b: 88–94). Természetesen ezek között a csoportok között gyakran vannak átfedések. A példák az obdorszki nyelvjárásból valók.

a) Hallomás (Hearsay use)

Ha a főmondatban mondást jelentő ige van, az obdorszki hantiban kötelező az evidenciális használata:

- (1) Északi hanti (NIKOLAEVA 1999a: 133)
- lūw law-əs jiləp xáp wer-m-al.*
 3SG mond-PST.3SG új csónak készít-EV.PST-3SG
 'Azt mondja, hogy új csónakot készített.'

Ebben a mondatban a jelentő módú ige (*wer-əs*, *készít-PST.3SG*) agrammatikus mondatot eredményezne.

b) Eredmény (Resultative use)

A rezultatív akcióminőségű igék gyakran kerülnek evidenciális módba. A beszélő nem volt szemtanúja a folyamatnak, csak az eredménnyel szembesül.

- (2) Északi hanti (NIKOLAEVA 1999a: 142)
- ma kese-m χārηajet-m-al.*
 1SG kés-1SG megrozsdál-EV.PST-3SG
 'A késem megrozsdásodott.' (látom, hogy rozsdá van rajta)

c) Következtetés (Inferential use)

Ha a beszélő saját megfigyelései vagy egyéb jelek alapján feltételezi bizonyos esemény megtörténtét, ezt a módot használja.

- (3) Északi hanti (NIKOLAEVA 1999a: 137)

juwan jōχət-m-al.

Juvan megjön-EV.PAST-3SG

'Juvan megjött.' (látom kabátját a fogason vagy a csónakját a parton)

d) Meglepetés (Mirative use)

A beszélő a saját számára váratlan, meglepetéssel szolgáló eseményről is evidenciális módban számol be. Annak ellenére, hogy ebben az esetben direkt információszerzésről van szó, hiszen a beszélő látja, hallja azt, amin meglepődik. De azért lepődik meg, mert nem volt tanúja az eredményhez vezető folyamatnak – az alábbi esetben annak, amikor a gyermekek beszélni tanultak.

- (4) Északi hanti (NIKOLAEVA 1999a: 147)

ńawrem-l-al lawili-t-el.

gyermek-PL-3SG beszél-EV.PRS.3PL

'(No, lám csak), tudnak beszélni a gyermekei.'

A (2) mondat is kifejezhet meglepetést, ha a beszélő akkor pillantja meg a rozsdát a késén, amikor éppen használni akarja. A kétféle modális tartalmat valószínűleg az intonáció különbözteti meg egymástól. Az evidencialitás és a mirativitás viszonya körül is élénk vita folyik, erről is KUGLER NÓRA számolt be magyarul (2003). Megjegyzendő azonban, hogy az obi-ugor nyelvekben viszont ugyanazon nyelvi jel kódolja mindkét modális tartalmat.

A manysi evidenciális használata SKRIBNIK szerint (1998, 1999) éppen a váratlan események kifejezésére korlátozódik: „elsődleges jelentése a mirativitás, az evidenciális jelentés csak a háttérben van meg” (SKRIBNIK–JANDA 2012).

- (5) Északi manysi (SKRIBNIK 1999: 407)

nasat'i, šāńa-γ-e- āša-γ-e tįγ joχti-m-įγ

íme anya-DU-3SG apa-DU-3SG ide jön- EV.PST-3DU

'Ím látja, anyja és apja megérkezett.'

Az elsődlegesen miratív használatú, de tágabb értelemben evidenciálisnak is felfogható manysi igealakok is igenevekből keletkeztek. Igenévképzők grammatizálódtak időjellé, illetve igenem (passzívum) jelölőjévé. A jelen időben az *-n* képzős folyamatos igenév, a múlt időben az *-m* képzős befejezett igenév vált igévé. A passzívumban pedig az *-ima* képzős határozói igenevet találjuk.

	Jelentő mód	Evidenciális
Aktív		
Jelen	<i>-γ- + V_X</i>	<i>-n- + V_X</i>
Múlt	<i>-s- + V_X</i>	<i>-m- + V_X</i>
Passzív		
Jelen	<i>-we + V_X</i>	–
Múlt	<i>-wes + V_X</i>	<i>-ima</i>

A két északi obi-ugor nyelv különböző fejlődési utat járt be a grammatikalizáció során. A manysi az aktív igenemben nemcsak a jelentő módban, hanem evidenciálisban is képes az indeterminált és a determinált ragozás megkülönböztetésére, a hanti nem. A hanti evidenciális igealakok pontosan megegyeznek az igenév+PP_x alakokkal, a manysi

viszont igei személyragokat (Vx) használ. A manysi tehát egy lépéssel tovább ment az igenév > verbum finitum grammatizálódási ösvényen.

4. A hanti evidenciális kutatásának korlátai. – Mint fentebb láttuk, az evidenciális modalitás körébe tartozó igealakok mindkét északi obi-ugor nyelvben igenévi eredetűek. Sok esetben formailag megegyeznek a participiumok agensjelölővel ellátott alakjaival. Ez a grammatikai homonímia tévesztette meg a korábbi nyelvtanok íróit, akik az állítmányi helyzetű igeveket nem verbum finitumokként, hanem csak alkalmilag igésült alakokként kezelték. A jelenséget a grammatikán kívülinek vélték: vagy csak futólag említették (RÉDEI 1965: 74, KÁLMÁN 1976: 62), vagy egyáltalán nem szóltak róla (HONTI 1984). A mellőzés oka az, hogy a jelenség a leggyakrabban az éneknyelvben fordul elő, s a kutatók ebben a kontextusban írtak róla (SARKADI NAGY 1913: 252, STEINITZ 1937: 221, A. JÁSZÓ 1969). STEINITZ azt is megfigyelte, hogy ugyanannak az éneknek az énekelt változatában igeveket használt az adatközlő, a papírra írt változatában pedig eredeti verbum finitumokat (STEINITZ 1939/1975: 226).

Az igenévi eredetű igealakok modalitásának kérdésével a 20. század utolsó harmadáig nem foglalkoztak a kutatók. Az *-m-* képzős igenév igésült alakjában speciális igeidőt láttak: STEINITZ régmúltnak, perfectum historicumnak nevezte (1937: 221, 1939/1975: 50). A déli hanti kondai nyelvjárásban előforduló hasonló alakot KARJALAINEN is a 'réggen', 'elbeszélésben' kifejezésekkel jellemezte (KARJALAINEN–VÉRTES 1964: 83).

A más rokon nyelvekben is előforduló nem-szemanúsági modalitást először A. JÁSZÓ ANNA próbálta meg kimutatni a hanti hősénekek nyelvében. Nem sikerült következetes rendszert találnia, s ezt azzal magyarázta, hogy nagyon régi, már elhomályosult jelenségről van szó (A. JÁSZÓ 1976).

Az éneknyelvben előforduló, igenévi eredetű verbum finitumok történetének kutatását két körülmény nehezíti. Az egyik az, hogy a dokumentált hanti nyelv első száz évéből (a 19. század közepétől nagyjából a 20. század közepéig) csak folklórszövegeket ismerünk. Bár STEINITZ az 1930-as években gyűjtött beszélt nyelvi szövegeket is, de igenévi eredetű verbum finitumokkal ő is csak az éneknyelvben találkozott. A másik nehezítő körülmény pedig az, hogy az énekszövegekben nem mutatható ki a mai északi hanti beszélt nyelvben ismert evidenciális használat. Úgy kell tehát az igeveket igésülésének és az evidenciális modalitás eredetének kérdését megoldanunk, hogy nincs dokumentumunk a régebbi beszélt nyelvről. A probléma megoldásához két irányban kell tájékozódunk: (i) meg kell ismerkednünk a hanti éneknyelv jellemzőivel, valamint (ii) a keleti hanti nyelvjárásokkal.

(i) A hanti énekek nyelve rendszerszerűen különbözik a beszélt nyelvtől. Ezen a helyen nincs alkalmunk a nyelv minden szintjére kiterjedő különbségeket részletezni, elegendő legyen azt hangsúlyoznunk, hogy a nyilvánvaló archaizmusokon kívül egy sor olyan jelenség van a hanti énekek hang-, alak- és mondattanában, valamint szókincsében, melyek stíluseszközök, és nem lehet őket megőrzött régiségként magyarázni (STEINITZ 1939/1975: 225–30, 1941/1976: 1–61, CSEPREGI 2009).

(ii) A keleti hanti nyelvjárásokban a beszélt nyelvben nincs grammatizálódott evidenciális igemód. Participiumok a lehető legritkábban kerülnek mondatvégi, állítmányi helyzetbe, és nem válnak finit igékké. Ez kizárólag az éneknyelvben lehetséges. Éneknyelvi szövegek a keleti hanti nyelvjárások közül egyelőre csak a szurgutiból állnak rendelkezésre, ezekből hozunk példákat.

5. Igenévi eredetű *verbum finitum*ok a szurguti hantiban. – A szurguti hanti énekekben eredeti és igenévből alakult *verbum finitum*ok váltogatják egymást, úgy, hogy szemantikai különbséget nem, csupán stilisztikait lehet feltételezni az igealak választása mögött. A ’gondolkozom’ jelentést az énekes hol jelen idejű igével (*nõmaqsa-t-am* gondol-PRS-1SG), hol pedig személyjelölővel ellátott folyamatos melléknévi igenévvel fejezi ki (*nõmaqsa-t-am* gondol-PTC.PRS-1SG). A jelenség nemcsak a mitikus énekekben, hanem a profán körülmények között is előadható egyéni énekekben is megfigyelhető. A mesék és az énekek nyelve azonban külön-külön rendszert alkot.

Az énekeknek nemcsak a nyelve, hanem a kognitív háttere is különbözik a prózai műfajokétól. A szurguti hanti énekes meg van győződve arról, hogy a mitikus éneket nem másoktól hallotta-tanulta, hanem isteni adományként kapta. Az énekes nem a maga nevében, hanem az ének hőse nevében beszél. Ez nemcsak a hanti folklórra, hanem a többi szibériai nép folklórára is jellemző (NOVIK 2012). Az információ státusa és ennek nyelvi jelölése is sajátos.¹ Annak, hogy – egy hanti adatközlő szavaival – az énekek cselekménye „egy másik valóságban” folyik, nyelvi nyomai is vannak, többek között az, hogy igevek megjelennek állítmányi helyzetben.

A hatlábú jávorszarvas mítoszának ismert a prózai és az énekelt változata is, majdnem ugyanattól az adatközlőtől, de legalábbis egy családból. A mesét 1976-ban jegyezte fel HONTI LÁSZLÓ az apa elmondása után (HONTI 1978), a mitikus éneket pedig húsz évvel később a lányától én (CSEPREGI 2003). A két azonos tartalmú, azonos szóhasználatú, de eltérő formájú szöveg összehasonlítása érdekes eredményt hoz. A prózában a narráció egyes szám 3. személyben folyik, az énekekben egyes szám 1. személyben. A prózai szövegben állítmányi funkcióban csak eredeti *verbum finitum*ok állnak, az énekekben azonban hemzsegnek a *-t-* és *-m-* képzős igevekből grammatizálódott igealakok. Az igevek igeülésé tehát nem általában a folklór jellemzője, hanem a szűken vett éneknyelvé.

Az ’én megöltem’ jelentést a prózában múlt idejű tárgyias ragozású alak fejezi ki, az énekekben igenévi eredetű passzív szerkezet. A szerkezet különlegessége és szurguti specialitás, hogy a passzív értelmű, befejezett melléknévi igenévhez kapcsolódó személyjelölő nem az igenév agensével koreferens, ahogyan a jelzői funkciójú passzív participiumnál megszokott, hanem a patiensszel – ez a passzív igeék jellemzője. Az igeülés tehát a passzív szerkezetekben egy lépéssel előrébb van, mint a megfelelő északi hanti alakokban, ahol a passzív igevekhez nem járul személyjelölő (1. feljebb, a 3. pontban).

- (6) Szurguti hanti mese (HONTI 1978: 129)

ma wäl-em
1SG ÖL-PST.1SG.OBJ
'én megöltem azt'

- (7) Szurguti hanti ének (CSEPREGI 2003: 192. sor)

ma-nə-pa wäl-iləγət-m-al
1SG-LOC-PCL ÖL-FREQ-PTC.PST-3SG
'én bizony megöltem (általam megöletett)'

Természetesen nem mondhatjuk, hogy nincs átjárás az énekes és prózai műfajok nyelvi rendszerei között. A (7) mondathoz hasonló, igenévi eredetű, állítmányi helyzetben ige-

¹ Kugler Nóra találó megfogalmazása, melyet köszönettel használók.

ként funkcionáló igealak előfordul a prózában is, de nagyon ritkán – az általam ismert, nyomtatásban megjelent szurguti nyelvjárású szövegekben összesen két esetben:

- (8) Szurguti hanti mese (Csepregi 2011: 14/10)

qát- lumi-nə tőj-əm äwi pãŋki-nə pit-m-al.
ház lakatlan-LOC tart-PTC.PST lány légyölő galóca-LOC berúg-PTC.PST-3SG
'A lakatlan ház szellemlánya a légyölő galócától lerészegedett.'

- (9) Szurguti hanti mese (KOSHKARÉVA 2004: 147/607)

tãqa jəŋ-iw-nə tasəŋ-kə wärəntə-m-iw.
PCL apa-1PL-LOC gazdag-TRA csinál-PTC.PST-1PL
'Hát, apánk gazdaggá tett minket.'

Szemantikailag mindkét mondat az inferenciális modalitásnak abba a körébe tartozik, melyet a „mentális konstruktum” (WILLETT 1988: 57) vagy az „okfejtés” (KUGLER 2012: 338) kifejezéssel szoktak jellemezni. A (8) mondatbeli megállapításhoz az vezetett, hogy a lakatlan házból gajdolás hallatszott – ebből arra következtetett az arra járó, hogy az üres házban maradt némi légyölő galóca, melyet a benne lakó szellemlány elfogyasztott, és elkábult tőle. A hantik hite szerint ugyanis a lakatlan házba hét év után beköltöznek a szellemek. A (9) mondatbeli megállapítást akkor tették a mesehős fiúk, amikor kiderült, hogy az apjuktól örökölt, látszólag hasznavehetetlen tárgyak sok pénzt fialtak a számukra.

Mindkét fenti mondat passzív értelmű, az agens LOC raggal jelölt, az igenéven pedig a patiens személye jelenik meg – mint a (7) mondatban, eltérően az északi hanti gyakorlattól. Ez a mondat szerkezet azonban annyira ritka, hogy nem lehet szó rendszerszerűségről. Tekinthejtük viszont egy majdani evidenciális mód első jelének, mely a szurguti nyelvjárás saját innovációja lesz.

6. Az inferenciális modalitás egyéb kifejezési módja a szurguti hantiban. – Az evidencialitás kifejezésére tehát – egyelőre – nincs grammatizálódott lehetőség a szurguti hanti beszélt nyelvben. A megfigyelés útján szerzett információ jelölésére azonban van egy szerkezet, mely ellentmond a tipológiai elvárásoknak: formálisan participiális jelzős (vagy névutós?) szerkezet, de a mondat végén áll, igei állományként viselkedik, idő- és személyvonatkozása van. A szerkezet felépítése: folyamatos/befejezett melléknévi igenév + Px + 'hely'. A hanti nyelvjárásokban a *tãŋi* 'hely' szó főnévképzőként (nominalizátor) viselkedik (pl. 'élő hely' > 'élet') igei funkciók közelébe azonban csak a szurgutiban került (CSEPREGI 2008). Az egyik mesében a főhős egy öreganyónál szállt meg, s másnap reggel arra ébredt, hogy az anyó ott szorgoskodik körülötte. A főhős megállapítja:

- (10) Szurguti hanti mese (CSEPREGI 1998: 74)

t'u imi quntintə kil-m-al tãŋi.
az anyó régen kel-PTC.PST-3SG hely
'(Úgy látszik), az anyó régen felkelt.'

A vendég útnak indult, az anyó elmondta neki, hogy mit kell tennie, de az nem fogadta meg a tanácsát. Amikor visszatért, az anyó sejtette, hogy baj van, ezzel a metaforával fogadta:

(11) Szurguti hanti mese (CSEPREGI 1998: 76)

qõw arəy qõw mânt' antə tuwma t̂yi.

hosszú ének hosszú mese NEG hoz-PTC.PST-3SG hely

'(Úgy látszik), nem hoztál hosszú éneket, hosszú mesét (azaz nincs sok mondanivalód, nem jártál szerencsével).'

A *t̂yi* utótagú szerkezet szemantikája a (10) mondatban a tapasztalat, érzékelés alapján tett következtetéshez, a (11) mondatban az okfejtéshez áll közelebb.

A (10) és (11) mondatok aktív igéket tartalmaznak, az igenevek személyvégződése az agensszel koreferens. Bár ritkábban, de a *t̂yi* utótagú szerkezetek között is előfordul passzív, melyekben a patiens személyével egyezik az igenév személyjelölője. Az alábbi mondat ugyanabból a meséből van, mint a (9), annak a variációja:

(12) Szurguti hanti mese (KOSHKARĚVA 2004: 147/612)

t̂äqa jəy-iw-nə tas-at ŵy-at məj-m-iw t̂yi.

PCL apa-1PL-LOC gazdagság-INSF pénz-INSF ad-PTC.PST-1PL hely

'Hát, apánk gazdagságot-pénzt adott nekünk (úgy tűnik).'

7. A hanti evidenciális eredete. – A 4. pontban említett nyelvtörténeti fehér foltok miatt a hanti evidenciális kialakulásában két lehetséges grammatizálódási ösvénnyel számolhatunk:

a) Az igenévi eredetű verbum finitumok először az éneknyelvben jelentek meg, evidenciális jelentés nélkül, csupán stíluseszközként. Onnan kerültek át az északi hanti és manysi beszélt nyelvbe evidenciális jelentésben. A folyamatot erősíthette az, hogy a két északi obi-ugor nyelvvel kapcsolatban lévő komi nyelv is használ evidenciális módot, de a grammatikai kategória morfológiája és szemantikája a manysiban és a hantiban külön utakon fejlődött. A keleti hanti énekekben – a beszélt nyelvtől eltérő nyelvi rendszer sajátosságaként – megőrződtek az állítmányi helyzetű igenevek. Az állítmányi helyzetű igenevek használata a mai nyelvben igen ritka, de – tekintettel az északi hanti és manysi párhuzamokra – lehetséges, hogy elterjed az inferenciális modalitás jelölésére.

b) Az evidenciális jelen volt a hanti (és manysi) nyelvjárásokban, az éneknyelvbe a beszélt nyelvből került be. A keleti hanti beszélt nyelvből kiveszett ez a grammatikai kategória, de sajátos innovációként megjelent a *t̂yi* utótagú szerkezet. Az állítmányi helyzetű igenevek csak az éneknyelvben őrződtek meg, egyéb archaizmusokkal együtt.

Az obi-ugor nyelvtörténet fehér foltjai miatt egyik folyamat mellett sem érvelhetünk kizárólagos bizonyossággal. A szibériai, s ezen belül az obi-ugor hősepikának azonban fontos sajátossága, hogy az énekes egy másik világot képvisel: nem a saját nevében, hanem istenek, hősök bőrébe bújva adja elő az éneket. Az ének hőse, az énekes és a közönség közötti bonyolult viszonyban az információszerzés más úton zajlik, mint a köznapi életben. Valós igény, hogy ennek grammatikai jele is legyen. Kézenfekvő megoldásnak tűnik az, hogy a konkrét időkategóriákkal rendelkező igék helyett igeneveket használnak, melyek csak relatív időviszonyításra alkalmasak.

A grammatikai rövidítések feloldásai

1– 1. személy, 2– 2. személy, 3– 3. személy, DIM – kicsinyítő képző, DU – kettős szám, EV – evidenciális, FREQ – gyakorító igeképző, INF – főnévi igenév, LOC – locativus, NEG – tagadószó, OBJ – tárgyas ragozás, PASS – passivum, PCL – partikula, PL – többes szám, PRS – jelen idő, PST – múlt idő, PTC.PRS – folyamatos melléknévi igenév, PTC.PST – befejezett melléknévi igenév, Px – birtokos személyjel, PPx – igenév ágensének személyjelölője, SG – egyes szám, Vx – igei személyrag

Hivatkozott irodalom

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA – DIXON, R. M. V. 2003. *Studies in Evidentiality*. (Typological Studies in Languages 54.) John Benjamins, Amsterdam.
- BERECZKI GÁBOR 1983. A Volga–Káma vidék nyelveinek areális vizsgálata. In: BALÁZS JÁNOS szerk.: *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest. 207–36.
- BURKOVA, SVETLANA [СВЕТЛАНА БУРКОВА] 2002. Эвиденциальность и эпистемическая модальность в ненецком языке. <http://academia.edu/2550212/>
- BYBEE, JOAN L. 1985. *Morphology: A study of the relation between meaning and form*. John Benjamins, Amsterdam.
- BYBEE, JOAN L. – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994. *The evolution of grammar*. University of Chicago Press, Chicago.
- CHAFE, WALLAS – NICHOLS, JOHANNA ed. 1986. *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Ablex, Norwood.
- ČEREMISINA, M. I. – KOVGAN, E. V. 1989. [М. И. ЧЕРЕМИСИНА – Е. В. КОВГАН] Хантыйский глагол. Методические указания к курсу «Общее языкознание». Новосибирский университет, Новосибирск.
- CSEPREGI MÁRTA 1998. Szurguti osztják chrestomathia. (*Studia uralo-altaica supplementum* 6.) József Attila Tudományegyetem, Szeged.
- CSEPREGI MÁRTA 2003. Egy tromagani osztják jávorének. In: BAKRÓ-NAGY MARIANNE – RÉDEI KÁROLY szerk.: *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 80–7.
- CSEPREGI MÁRTA 2008. Az osztják TAHI 'hely' szó helye a mondatban. In: *Urálisztikai Tanulmányok* 18. 125–35. <http://klimala.web.elte.hu/18/12CsepregiMarta.pdf>
- CSEPREGI MÁRTA 2009. Szöveg és dallam viszonya a hanti énekekben. In: Fancsaly Éva szerk.: *Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére*. *Studia Linguistica*. Dialóg Campus, Pécs. 25–34.
- CSEPREGI MÁRTA 2011. Szurguti hanti folklór szövegek. (*Budapesti Finnugor Füzetek* 22.) ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.
- ERELT, MATTI 2002. Evidentiality in Estonian and some other Languages. *Linguistica Uralica* 38/2: 93–7.
- GIVÓN, TALMY 2001. *Syntax: An Introduction*. Vol. 1. John Benjamins, Amsterdam.
- DE HAAN, FERDINAND 2005a. Semantic Distinctions of Evidentiality. In: *The World Atlas of Language Structures*. 314–5. <http://wals.info/chapter/77> (Letöltve: 2013. 07. 02.)
- DE HAAN, FERDINAND 2005b. Coding of Evidentiality. In: *The World Atlas of Language Structures*. 316–7. <http://wals.info/chapter/78> (Letöltve: 2013. 07. 02.)
- HAARMANN, HARALD 1970. Die indirekte Erlebnisform als grammatische Kategorie. Eine Eurasische Isoglosse. Harrassowitz, Wiesbaden.

- HONTI LÁSZLÓ 1978. Tromagani osztják szövegek. *Nyelvtudományi Közlemények* 80: 127–39.
- ILJINA, LJUDMILA [Л. А. Ильина] 2002. Эволюция глагольной категории эвиденциальности – на материале селькупского языка. Диссертация. Новосибирск. <http://www.dissertat.com/content/evolyutsiya-glagolnoi-kategorii-evidentsialnosti-sistemno-diakhronicheskoe-modelirovanie-na-> (Letöltve: 2013. 07. 31.)
- JALAVA, LOTTI 2008. Tundranenetsin todennäköisyysmoduksista ja niiden merkityksistä. Pro gradu tutkielma. Kézirat. Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/19714/tundrane.pdf?sequence=2> (Letöltve: 2013. 09. 15.)
- A. JÁSZÓ ANNA 1969. Melléknévi igenevek verbum finitumként az osztják nyelv szigvai nyelvjárásában. *Nyelvtudományi Közlemények* 71: 123–7.
- A. JÁSZÓ ANNA 1976. Megjegyzések a participiumból alakult verbum finitumok mondattanához az északi osztjákban. *Nyelvtudományi Közlemények* 78: 353–8.
- JOHANSON, LARS – UTAS, BO eds 2000. *Evidentials: Turcic, Iranian and Neighbouring Languages*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- KAKSIN, ANDREJ 2008. [А. Д. Каксин] Модальность и средства её выражения в хантыйском языке. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- KÁLMÁN BÉLA 1976. *Chrestomathia Vogulica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KARJALAINEN, K. F. – VÉRTES, EDITH 1964. *Grammatikalische Aufzeichnungen aus ostjakischen Mundarten*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 128.
- KEHAYOV, PETAR 2002. Typology of Grammaticalized Evidentiality in Bulgarian and Estonian. *Linguistica Uralica* 38/2: 26–144.
- KEHAYOV, PETAR – METSLANG, HELLE – PAJUSALU, KARL 2012. Evidentiality in Livonian. *Linguistica Uralica* 2012/1: 41–54.
- KOSHKARÉVA, NATAL'YA [Кошкарёва, Н. Б.] 2004. Образцы текстов на сургутском диалекте хантыйского языка. – Н. Б. Кошкарёва – Н. Н. Широбокова (ред.), *Языки коренных народов Сибири*. Вып. 13. Экспедиционные материалы. Сибирское отделение РАН, Новосибирск. 104–48.
- KUGLER NÓRA 2003. A meglepődés mint nyelvi-nyelvtani kategória. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk.: *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudomány Társaság, Budapest. 174–80.
- KUGLER NÓRA 2004. A kételkedés nyelvtana. <http://www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/kuglern.rtf> (Letöltve: 2013. 06. 30.)
- KUGLER NÓRA 2012. Az evidencialitás jelölésének sajátosságai a magyarra vonatkozó megfigyelések alapján. In: BALÁZS GÉZA – VESZELSZKI ÁGNES szerk.: *Nyelv és kultúra: kulturális nyelvészet*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 337–42.
- KÜNNAP, AGO 2002. On the Enets Evidential Suffixes. *Linguistica Uralica* 38/2: 145–53.
- LEINONEN, MARIA 2000. Evidentiality in Komi Zyryan. In: JOHANSON–UTAS ed. 2000: 419–40.
- METSLANG, HELLE – PAJUSALU, KARL 2002. Evidentiality in South Estonian. *Linguistica Uralica* 38/2: 98–109.
- NEMYSOVA, E. A. 1988. [Нёмысова, Е. А.] Хантыйский язык. Учебник для педагогических училищ. Просвещение, Ленинград.
- NIKOLAIEVA, IRINA [Ирина Николаева] 1995. Обдорский диалект хантыйского языка. *Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica* 15. Hamburg.
- NIKOLAIEVA, IRINA 1999a. The Semantics of Northern Khanty Evidentials. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 88: 131–59.
- NIKOLAIEVA, IRINA 1999b. Ostyak. *Languages of the World/Materials* 305. Lincom Europa, Muenchen.
- NOVIK, ELENA [Е. С. Новик] 2012. Способы засвидетельствования и типы повествователя в архаическом фольклоре народов Сибири (Modes of evidentiality and types of narrators in the archaic folklore of peoples of Siberia.) *Russian Literature* 31/3–4: 401–19.

- PALMER, FRANK ROBERT 2001. *Mood and Modality*. 2nd edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- PERROT, JEAN 1996. Un Médiatif Ouralien: L' auditif en Samoyède Nenets. In: GUENTCHÉVA, ZLATKA ed.: *L' Énonciation Médiatisée*. Peeters, Louvain-Paris. 157–68.
- RÉDEI, KÁROLY 1965. *Northern Ostyak Chrestomathy*. (Uralic and Altaic Series 47.) Indiana University Publications, The Hague – Bloomington.
- SARKADI NAGY JÁNOS 1913. Az északi osztják nyelv igeneves szerkezetei. *Nyelvtudományi Közlemények* 42: 250–87, 427–67.
- SKRIBNIK, ELENA 1998. [Е. К. Скрибник] К вопросу о неочевидном наклонении в мансийском языке: структура и семантика. *Языки коренных народов Сибири* 4: 197–215.
- SKRIBNIK, ELENA 1999. Zum Modussystem im Nordwogulischen (in modum speculativum). In: HASSELBLATT, C. – JÄÄSALMI-KRÜGER, P. Hrsg.: *Europa et Sibiria. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica* 51. Harrassowitz, Wiesbaden 1999: 401–11.
- SKRIBNIK, ELENA – JANDA, GWEN 2012. Northern Mansi Miratives. http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/media/downloads/grammar/NorthernMansi/Syntax/Northern_Mansi_Miratives.pdf. (Letöltve: 2013. 06. 29.)
- STEINITZ, WOLFGANG 1937/1980. Хантыйский (остяцкий) язык. In: *Ostjakologische Arbeiten IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 5–63.
- STEINITZ, WOLFGANG 1939/1975. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. In: *Ostjakologische Arbeiten I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- STEINITZ, WOLFGANG 1941/1976. Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. In: *Ostjakologische Arbeiten II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WILLETT, THOMAS 1988. A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. *Studies in Language* 12/1: 51–97.